

بررسی نقوش حیوانی قالیچه‌های خواف

آرزو پایدارفرد (نویسنده مسئول)، استادیار گروه فرش و هنر اسلامی دانشگاه بیرجند

a.paydarfard@birjand.ac.ir

حامد شهیدی، فارغ‌التحصیل کارشناسی فرش از دانشگاه بیرجند

Hamedshahidi4394@gmail.com

چکیده

قالی‌بافی در شهرستان خواف قدمت دیرینه‌ای داشته و در هنرهای دستی شهرستان خواف از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است. ابعاد قالیچه‌های خواف در گذشته ۲ تا ۲۵ متری و پستی بوده است و امروزه تابلو فرش و قالی‌های بزرگ‌پارچه نیز به این روند تولید اضافه شده‌اند. مهم‌ترین قالیچه‌های خواف در بخش سنگان، قاسم آباد، زوزن، اسد آباد باغ بخشی، کلاته‌ها و قلعه نو بافته می‌شوند که با نقشه‌هایی چون: گل کشمیری، نقشه مرغی، سنگان بلوچی (گل بلوچی)، گل سفید، گل سوزنی، سنگانی، سماوری، گل طاووسی بر روی فرش‌های تخت بافت یک پود (تمام پشمی) بافته می‌شوند. قالی‌های خواف، بیشتر، متأثر از سنت قالی باقی و نقش‌اندازی اقوام بلوچ و ساکنین عرب جنوب خراسان و ترکمن است. نقوش قالیچه‌های خواف از تنوع خوبی برخوردار است و بافت نقوش حیوانی در قالیچه‌های این منطقه از گذشته تا به امروز مرسوم بوده است. از جمله نقوش حیوانی این قالیچه‌ها آهو، خروس، قوچ، گوزن، نقوش مرغی، سگ و طاووس است. بر این اساس سؤال تحقیق حاضر اینگونه تبیین می‌شود: چه نقوش حیوانی و با چه پیشینه تاریخی در قالیچه‌های خواف بافته می‌شود؟ نتایج مشخص می‌کند، در قالی‌های خواف بویژه سنگان، عباس آباد و قاسم آباد، بافت نقوش حیوانی در قالی کاربرد فراوانی دارد به‌ویژه نقش آهویی که به‌صورت تکرار شونده و دورانی دور تا دور ترنج و گاه در دو طرف نقش درختی بافته می‌شود. شیر و اسب نیز از نقوش حیوانی هستند که در سابقه تاریخی فرش‌بافی ایران در صحنه‌های شکارگاه حائز اهمیت بودند. نقوش دیگری چون خروس و کپک و سگ و نقوش مرغی مربوط به آگاه‌های زیبای شناسانه زن بافنده خواف است و بخشی از محیط زندگی و طبیعت پیرامون بافنده هستند و طاووس نیز نماد زیبایی است. روش تحقیق در مقاله حاضر توصیفی تحلیلی و روش گردآوری اطلاعات، منابع کتابخانه‌ای است و تصاویر توسط نگارنده دوم از قالیچه‌های خواف و منابع کتابخانه‌ای عکسبرداری شده است.

واژه‌های کلیدی: قالیچه، نقوش، نقوش حیوانی، خراسان، خواف

مقدمه

شهرستان خواف در جنوب شرقی خراسان و در مرز غربی افغانستان قرار گرفته است. در شمال آن، تربت حیدریه و در غرب، شهرستان گناباد و در جنوب آن قانات و در شمال شرقی آن تربت جام و تایباد قرار دارد. شهرستان کنونی خواف بخشی از خواف قدیم و وسیع است که در شرق ایران روزگاری مرکز فرهنگی ارزشمند بوده و از رونق اقتصادی، کشاورزی و دامداری وسیعی برخوردار بوده است. طبق بررسی‌ها و مطالعات باستان‌شناسی و آثار و بقایای موجود پیشینه‌ای منطقه به هزاره دوم و سوم قبل از میلاد برمیگردد. در دوره خوارزمشاهیان و تیموریان اهمیت خاصی داشته و آثار باقی مانده نظیر مسجد زوزن و مدرسه غیایه خرگرد حکایت از رونق شهر در آن دوران دارد. به روایتی قتل شیخ حسن جویری رهبر سربداران در نزدیکی خواف بوده است. مرکز خواف روی (رود) نام دارد. امروزه خواف، منطقه‌ای خشک و کم آب است که مردم آن کشاورزی و دامداری ناچیزی دارند.

در منطقه خواف، ایلات و طوایف مختلفی چون تیموری، بهلولی، زنگنه، عرب، میش مست، جوانشیری، بلوچ و سربوزی ساکن هستند. طوایف تیموری، سربوزی و مریدار به همراه تیمور گورکانی، طایفه زنگنه از کرمانشاه و همدان، جوانشیری و خفاجه از قره باغ آذربایجان در دوره افشار و صفویه و عشایر بهلولی از کوه‌های مرزی پاکستان و طایفه میش مست در روزگار عباسیان به این منطقه مهاجرت کردند (احراری رودی، ۱۳۸۴، ۱۱).

صنایع دستی خواف به ویژه قالیچه‌های آن که عموماً به وسیله بانوان منطقه بافته می‌شوند از هنرهای ظریف استان به حساب می‌آید و نقش مهمی در صادرات کشور دارد. قالی‌بافی خواف ۴۰۰ سال قدمت دارد و به احتمال زیاد، قالی‌بافی به وسیله طوایف و عشایر بهلولی، عرب و بلوچ در خواف رونق یافت و شرایط نامساعد پس از خشکی ۵۰ سال گذشته را بهبود بخشید (صوراسرافیل، ۱۳۸۳، ۷۹).

در مقاله حاضر سعی شده است ضمن معرفی اجمالی قالیچه‌های خواف به معرفی نقوش حیوانی این قالیچه‌ها و جایگاه این نقوش در قالیچه خواف پرداخته شود. روش تحقیق در مقاله حاضر توصیفی تحلیلی و روش گردآوری اطلاعات، منابع کتابخانه‌ای است و تصاویر توسط نگارنده دوم از قالیچه‌های خواف و منابع کتابخانه‌ای عکسبرداری شده است.

پیشینه تحقیق

مکتوبات ارزشمند ذکر شده، در ارتباط با فرش و نقوش حیوانی فرش و نمادشناسی آن منابع مفیدی هستند. کتاب قالیچه‌های شیری فارس تألیف پرویز تناولی ترجمه سیروس پرهام از جمله منابعی است که به معرفی نمادهای حیوانی چون شیر در فرش پرداخته است و سرشیر را نشانه مراقبت و هوشیاری و اندام پسین او را مظهر قدرت دانسته است (تناولی، ۲۵۳۷، ۱۹).

احمد دانشگر در کتاب فرهنگ جامع فرش در ارتباط با ویژگی‌ها و کاربرد نقوش حیوانی در فرش چون نقوش سیمرغ، مرغ، عقاب، کبک و ... شرحی آورده است (دانشگر، ۱۳۷۶: ۱۱۰). تورج ژوله در کتاب پژوهشی بر فرش ایران به نقوش حیوانی و نمادهای جانوری اشاره دارد به عنوان مثال: پرنده از دوران هزاره چهارم پیش از تاریخ در تمدن بین النهرین و شوش و پارسه عیلامی، مظهر ابر و پیک باران بوده و در دوران بعدی انواعی از آن مقام و منزلت ویژه داشته است. نقش این پرنده را مظهر پرواز و رسیدن به اوج می‌دانند (ژوله، ۱۳۸۱، ۴۷).

صفرعلی شعبانی خطیب در فرهنگ‌نامه تصویری آرایه و نقش فرش‌های ایران به بررسی نقوش جانوری فرش پرداخته است. برای مثال در مورد گوزن آمده است: گوزن: گوزن کوهی ماده نوعی از گاو کوهی است و شاخ‌های او به شاخ‌های درخت خشک شده ماند گویند آب گوشه‌های چشم او تریاق زهرهاست و چون از مادر بزاید بر ران آن نقطه‌ای چند سیاه پدیدار است و هر نقطه در سالی بر طرف شود (شعبانی خطیب، ۱۳۸۷، ۷۹).

جواد نیستانی در کتاب نمادهای گیاهی و جانوری در فرش ایرانی اشاره می‌کند کاربرد نقش مایه‌های جانوری به عنوان نماد آیینی، اسطوره و تزئین در ایران سابقه‌های بسیار دیرینه دارد و به هزاره‌های قبل از میلاد می‌رسد. نقوشی که هریک بعدها به عنوان عناصر بصری هویت ملی خاطرهای جمعی ایرانیان را تداعی می‌کند که به نوعی یادآور دوران باستان و نگرش‌ها، اندیشه‌ها و نوع زندگی پادشاهان و قهرمانان آن زمان بوده و در بسیاری از قالی‌های دوران قاجار و بعد از آن مشاهده می‌شود. «با استناد به آثار برجای مانده از دوران‌های گذشته، کاربرد نقش مایه‌های حیوانی در فرش، حداقل از دوره هخامنشی مرسوم بوده است زیرا که در کشفیات قبور سکایی دره پازیریک، تعدادی فرش (نمدها و قالی‌های گره‌دار) به دست آمده که بر اساس نقوش به کار رفته به هخامنشیان نسبت داده شده‌اند (نیستانی، ۱۳۸۷: ۷۹).

شیرین صوراسرافیل در کتاب بر کویرهای سبز خراسان توضیحات مختصری درباره فرش خواف و نقوش چون گل مرغی، کل کشمیری، سنگانی، بلوچی و ... داشته‌اند (صوراسرافیل، ۱۳۸۳: ۷۹-۸۱).

فرش خواف

خواف از نظر فرهنگی منطقه‌ای بسیار غنی است و اشعار و نواهای محلی عثمان محمد پرست به زیبایی در خواف شنیده می‌شود.

به دلیل مهاجرت‌های مکرر و با سکنی گزیدن بانوان بلوچ و عرب بهلولی در خواف و با وجود مواد اولیه در منطقه خواف، صنعت قالی‌بافی از قرن ۱۴ ه.ق در این منطقه رونق گرفت (احراری رودی، ۱۳۸۴: ۳۲) از مهم‌ترین دست‌بافته‌های خواف می‌توان به پشتی، جانمازی، خورجین، چتته و نمکدان اشاره کرد. شیوه غالب بافت در منطقه خواف، بلوچی ست و بافندگان این منطقه طرح‌های هندسه، نیمه هندسی، لچک ترنج، ترنجی و شکارگاه را بر

قالیچه‌های بلوچ می‌بافند (فروغی‌نیا و برابادیان، ۱۳۹۴، ۶۴۲-۶۴۶). به علت شغل اصلی مردم خواف که دامداری بوده است، مواد اولیه بافندگی چون پشم فراهم بوده و قالیچه‌های این منطقه پشمی، نخی، پنبه‌ای و کرکی است. پشم به‌کار رفته در فرش‌های خواف قبلاً از تربت حیدریه تهیه می‌شد که امروزه متأسفانه در اثر تبدیل گوسفند‌های پشمی به گوشتی به حداقل رسیده است. مهم‌ترین پشم منطقه، پشم بشرویه است که در کارخانه ریسندگی آقای باسعی خامه‌های مناسبی با استفاده از الیاف مناسب (سورت شده) تولید می‌شود. نخ‌های مورد استفاده برای چله ممکن است ۱۳ لا، ۱۴ لا، ۱۵ لا باشد که معمولاً با دست ریسیده شده باشد و هر لا یک گرد نامیده می‌شود. ابعاد قالیچه‌های خواف ۴*۳، ۲*۳ و ۱۵*۲ متر و ۱۳*۱۸ و ۱۲*۲۶ و ۱۲۵*۱۹ سانتی‌متر است. دارهای فرش عموماً زمینی بوده و فرش با گره ترکی بافته می‌شود. بر روی دارهای عمودی که از طرف تعاونی ترویج شده از گره فارسی استفاده می‌شود. قالیچه‌های کوچک عشایری در روستاهای عباس‌آباد، کالشور، اسدآباد، قاسم‌آباد، زوزن قالی‌بافی خوبی دیده می‌شود. طرح‌های قالیچه‌های بافته‌شده در منطقه خواف عبارتند از: ابرویی عروس، هایجان بیگی، بلوچی، نائین قاسم‌آبادی، گل مرغی، گل سوزنی، برگ تاک، گاشه بند سفید، نقش طاووسی و آهوئی سنگان (صوراسرافیل، ۱۳۸۳: ۸۱-۷۹). در بحث شهری‌باف آن شهر سنگان دلالت بر وجود یک قالی‌بافی خوب از گذشته می‌توان دید تا حدی که نقشه‌ای به نام سنگانی در این محل وجود دارد که ۹۰۰ خانوار این شهر همگی دارای دستگاه‌های بافت هستند. در بحث روستایی‌باف آن روستای برآباد از بخش سنگان شرف شکوهی که از ۵ سالگی فرش‌بافی را آموخته، قالیچه دو دزرع (۲۰۰*۱۳۰) را با طرحی از آذربایجان می‌بافند. در روستاهای اطراف شهرستان خواف نقش‌های گل کشمیری، نقشه طاووسی، شیر و آهو برخی نقشه‌های دیگر بروی فرش‌های تخت بافت یک پود (تمام پشمی) بافته می‌شود. نوعی نقشه درختی نقشه‌ای به نام تریک (نوعی نقشه قفقازی) در محل بافته می‌شود (همان: ۷۹-۸۱).

ویژگی نقوش حیوانی و کاربرد آن در قالیچه‌های خواف

سابقه به کارگیری نقوش حیوانی طولانی‌تر از نقوش انسانی است ابتدا جادوگران و شکارچیان برای تسخیر روح جانور نقش آن را بر دیوار و سقف قسمت‌های تاریک غارها می‌کشیدند، ولی به تدریج بر جنبه‌های تزیینی این نقوش افزوده شد. حیوانات از ابتدای تاریخ بشریت بی‌آن که در تغذیه خود نیازمند بشر باشند خوراک و پوشاک او را تأمین و یا به نحوی در زندگی انسان‌ها سودمند بوده‌اند.

کاربرد نقش‌ماهی‌های جانوری به عنوان نماد آیینی، اسطوره و تزئین در ایران، به عنوان عناصر بصری هویت ملی، خاطره‌های جمعی ایرانیان را تداعی می‌کند که به نوعی یادآور دوران باستان و نگرش‌ها، اندیشه‌ها و نوع زندگی پادشاهان و قهرمانان آن زمان بوده و در بسیاری از قالی‌های دوران قاجار و بعد از آن مشاهده

می‌شود. «با استناد به آثار برجای مانده از دوران‌های گذشته، کاربرد نقش مایه‌های حیوانی در فرش، حداقل از دوره هخامنشی مرسوم بوده است زیرا که در کشفیات قبور سکایی دره پازیریک، تعدادی فرش به‌دست آمده که بر اساس نقوش به کار رفته به هخامنشیان نسبت داده شده‌اند (نیستانی، ۱۳۸۷: ۸۹).

نقوش حیوانی نظیر شیر (نماد ملی ایرانیان)، ماهی (با عنوان ماهی در هم یا هراتی)، و نقوش پرندگان نظیر سیمرغ، طاووس و غیره. این موجودات رنگارنگ و زیبا از نقش مایه‌های متداول، متنوع و معروف فرش هستند و به فرش حرکت و گیرایی خاص می‌دهند و حیات و تلاش و سرزنده بودن را به بیننده تداعی می‌کنند. «در بین جوامع و طوایف، پرندگان و حیوانات هر یک سمبل و نمادی از معتقدات و تجسمی از تصورات‌اند. در فرش نیز همچون سایر هنرهای ظریف مانند نقاشی، کاشی‌کاری و قلم‌کاری، پرندگان نشانه زیبایی، آزادگی و دورپردازی از قدرت آن‌هاست (دانشگر، ۱۳۷۶: ۱۱۰).

طراح و بافنده فرش با ترسیم و بافت شکل پرنده، آگاهانه یا ناخودآگاه مکنونات قلبی و خواهش‌های باطنی و باوره‌ای خود را بر این دست‌بافت می‌نگارد. «از نقش بندی سیمرغ و عقاب، بلندپروازی و تیزچنگی و از هدده هوشیاری و از کبک خرامیدن و از طاووس این پرنده خوش ترکیب، نقش و نگار و آراستگی ظاهر را به اطرافیان القاء می‌کند و از ایشان می‌خواهد تا درون و برون خویش را بدین صفات بیاریند» (همان: ۱۱۰).

در قالی‌ها و دست‌بافته‌های روستایی و عشایری خواف به دلیل ارتباط نزدیک میان انسان و حیوان نقوش حیوانی جایگاه بسیار مهمی در میان نقوش تزئینی این منطقه یافته است. حیوانات بافته شده در قالیچه‌های منطقه یا برگرفته از زندگی مردم هستند و شامل حیوانات اهلی چون مرغ، خروس، گوسفند، بز و سگ و ... هستند. و یا حیواناتی که به دلیل زیبایی و نماد پاکی و وقار در قالیچه بافته می‌شوند چون کبوتر و طاووس. در جدول شماره ۱، تصویر ۸ قطعه قالیچه خواف آمده است و نقوش حیوانی این قالیچه‌ها ذکر شده است.

نقوش جانوری نیز مانند سایر نقوش فرش در ترکیب و هماهنگی با سایر طرح‌ها مانند محرابی، هندسی، درختی، لچک و ترنج، تلفیقی، اقتباسی، ایلی و عشایری و ... به کار می‌رود. ترکیب و هماهنگی نقوش جانوری با دیگر طرح‌ها صحنه‌های زیبا و خیال‌انگیزی را در فرش ایرانی ایجاد می‌کند. همچنین فرش‌های مناطق مختلف ایران از شمالی‌ترین تا جنوبی‌ترین و از غربی‌ترین تا شرقی‌ترین نقطه پر است از نقوش جانوری. این نقوش هر بار در هر منطقه ویژگی بارز همان ناحیه را پذیرفته و با رنگ‌های گوناگون به تصویر کشیده شده است.

با بررسی نمونه قالیچه‌های منطقه خواف، بیشترین نقوش حیوانی این قالیچه‌ها، آهو، گوزن و نقوش مرغان چون کبوتر، کپک و طاووس و حیواناتی چون شیر، سگ و خرگوش بودند.

جدول ۱- قالیچه‌های خواف و نقوش حیوانی موجود در آن

ردیف	قالیچه منطقه خواف	نام طرح	ابعاد قالیچه	منطقه بافت	نقش حیوانی
۱	 (نگارنده دوم، ۱۳۹۶)	طاووسی	۲۰۰ * ۱۳۰ cm	خواف	طاووس (نقوش مرغی)
۲	 (نگارنده دوم، ۱۳۹۶)	آهویی سنگان	۱۹۰ * ۱۲۵ cm	سنگان	آهو
۳	 (نگارنده دوم، ۱۳۹۶)	گل مرغی	۲۰۰ * ۱۵۰ cm	خواف	خروس
۴	 (نگارنده دوم، ۱۳۹۶)	گاشه بند سفید	۲۰۰ * ۱۵۰ cm	خواف	خروس
۵	 (نگارنده دوم، ۱۳۹۶)	-	۲۰۰ * ۱۵۰ cm	خواف	شیر پرنده‌گان زندگی روستایی طاووس
۶	 (نگارنده دوم، ۱۳۹۶)	گل سوزنی یا گل پنجه‌ای	۱۵۰ * ۱۰۰ cm	عباس‌آباد	گوزن

ردیف	قالیچه منطقه خواف	نام طرح	ابعاد قالیچه	منطقه بافت	نقش حیوانی
۷	 (نگارنده دوم، ۱۳۹۶)	تصویری (حیوانی) سنگان	۱۵۰ * ۲۰۰ cm	سنگان	سگ کپک خرگوش
۸	 (احراری رودی، ۱۳۸۴)	تصویری	۱۵۰ * ۱۰۰ cm	قاسم‌آباد	اسب گوزن

(نگارندگان، ۱۴۰۰)

بر اساس طبقه‌بندی نقوش دست‌بافته‌های آستر هال و با نگاهی کلی‌تر به این طبقه‌بندی، نقوش بر اساس سه مؤلفه اسطوره، باورهای قومی و قبیله‌ای و نقوش برای دفع چشم زخم و آگاهی‌های زیباشناسی بافته قابل طبقه‌بندی است (هال، ۱۳۷۷: ۶۶ و ۷۰). بر این اساس در قالیچه‌های با نقوش حیوانی خواف نیز حیوانات کارکرد اسطوره‌ای- تاریخی و زیباشناختی دارند. وجود پرندگان یا نقوش مرغی به کرات بر وجوه زیباشناسی قالیچه‌ها و همچنین محیط پیرامون بانوان بافته اشاره دارد.

بافندگان بلوچ خراسان بنا به اعتقادات فرهنگی و مذهبی خود علاقه‌ای به بافت قالی‌های تصویری ندارند ولی بافندگانی که در جنوب خراسان اسکان دارند به‌ویژه بافندگان ایل بهلولی و برخی از ایلات و عشایری که در منطقه قاسم‌آباد خواف اسکان دارند علاقه‌مند به بافت طرح‌های تصویری هستند (تصویر ۸، جدول شماره ۱) (رک اشنبرنر، ۱۳۸۴، ۱۴).

در فرش پازیریک، قدیمی‌ترین فرش جهان، ردیفی از گوزن‌ها قابل مشاهده است. در فرش‌های دوره صفویه چون فرش شکارگاه، فرش ابریشمی منظره حیوانات موزه متروپولیتن، قالی لچک ترنج جانوری موزه میهو و قالی منظره‌ای موزه پاریس نقوش حیوانی چون اسب، آهو، بز، گوزن، شیر، خرگوش، طاووس و ... کاربرد داشته است (رشیدی و شکرپور، ۱۳۹۶: ۸۷). در جدول شماره ۲، نقوش حیوانی هشت قالیچه منتخب خواف و مفاهیم آن‌ها ذکر شده است (جدول شماره ۲).

جدول ۲- نقوش حیوانی قالیچه‌های خواف و مفاهیم نقوش حیوانی

نقش حیوانی	معانی و مفاهیم
شیر	از معانی نمادین شیر می‌توان از آتش، ابهت، پارسایی، پرتو خورشید، پیروزی، تابستان، دلاوری، روح زندگی، سلطنت، شجاعت، قدرت و قدرت الهی، گرمای خورشید، مراقبت و مواظبت، نیروی ابرنسانی و مادون انسانی نام برد. نقش شیر که از دیرباز به عنوان نماد سروری و رهبری در گونه‌های بسیاری از آفرینش‌های هنرمندان ایرانی تکرار شده و به امروز رسیده است از طریق نیروی تخیل و ابداع هنرمندان و بافندگان هنر قالی‌بافی بر متن قالی جای گرفته است (تناولی، ۲۵۳۷: ۱۹). با وجود آن که شیر از جمله حیواناتی است که در صحنه‌های گرفت‌و‌گیر در قالی‌های شکارگاه دوره صفوی پرکاربرد بوده است اما در قالیچه خواف در مجاورت نقوش مرغی و به‌صورت قرینه قرار گرفته است.
اسب	در افسانه‌های هند و اروپایی از اسب نشان ویژه ایزدان آفتاب و ماه و باد است. بر سفالینه‌های سیلک نقش اسب در کنار موج آب دیده شده است و داریوش کبیر نیز اسب دوست بوده و بر مهرهای داریوش که نشان حیات اقتصادی بوده است، حک می‌شده است (رحیم‌پور، ۱۳۹۴: ۲۴). در فرشهای دوران مختلف نیز همواره اسب به‌ویژه در صحنه‌های شکارگاه حضور داشته است. در فرش شکارگاه موزه پولی پتزولی میلان، جنگ رستم موزه ملی فرش، شکار چرخ عیسی‌خان بهادری و بسیاری دیگر، اسب در صحنه شکارگاه به تصویر کشیده شده است.
طاووس	این نقش اغلب با مفاهیم مذهبی همراه است. در دوران باستان این نقش به‌مثابه مرغی مقدس موردتوجه بوده است (خزایی، ۱۳۸۶، ۸۰). بسیاری از صاحب‌نظران معتقدند از آن‌جا که فرش ایرانی توصیفی از بهشت دارد، وجود مرغانی چون طاووس و هلهد و ... در مجاورت گل‌ها و بوته‌ها و درختان بر معنای بهشت تأکید دارند (صباغ‌پور و شایسته‌فر، ۱۳۸۹، ۴۴).
گوزن	نوعی از گاو کوهی است که بر دو شاخش چند شاخ دیگر رسته باشد. حیوانی معروف و از جنسی غزال است لیکن بزرگتر از غزال و کوچک‌تر از آهو است. طراحی این حیوان بیشتر در مناطق شهری ایران و به‌ویژه در نقشه‌های شکارگاه در حال جهش و درگیری با شیر یا در حال فرار از دست شکارچیان طراحی شده است و به ندرت در مناطق عشایری و روستایی نقش شده است و در مناطق روستایی و عشایری هم از این نقش به شکل ساده و هندسی استفاده شده است که در مقایسه با نقش‌های شهری کمتر استفاده شده است (شعبانی‌خطیب، ۱۳۸۷، ۷۹).
آهو	به جهت زیبایی بر بستر فرش بافته می‌شود و در مجاورت نقوش گیاهی و طرح درختی، یادآور بهار و توصیف بهشت است.
نقوش مرغی	پرنده در دوران هزاره چهارم پیش از تاریخ در تمدن بین‌النهرین و شوش و پارسه عیلامی، مظهر ابر و پیک باران بوده و در دوران بعدی انواعی از آن مقام و منزلت ویژه داشته است. نقش این پرنده را مظهر پرواز و رسیدن به اوج می‌دانند (ژوله، ۱۳۸۱، ۴۷).
خروس	در جریان اعتقادات قومی و مذهبی ایرانیان، خروس، از زمره یکی از قدیمی‌ترین گونه‌های پرندگان است که در بسیاری از احادیث دینی پیش از اسلام، روایات مذهبی و منابع دوران اسلام به جایگاه والای آن

<p>اشاره شده است. خروس علاوه بر وجه سحر خیزی که در ادیان مختلف به آن اشاره شده است دارای معانی نمادین است. در آیین میتراپی، خروس به عنوان نماد مهری مقام شامخی دارد و در مراسم دینی، خروس سفید به میترا هدیه می‌شود. به نوشته هاشم رضی، در آیین مهر؛ «خروس، پیک خورشید است که چون میترا در صدد کشتن گاو برمی آید و گاو می‌گریزد، خورشید، خروس را با پیامی از نگاه گاو به سوی میترا می‌فرستد» (شمشیرگران و پایدارفرد، ۱۳۹۸: ۱-۳).</p> <p>بر اساس تعالیم زرتشت، این مرغ مومنان را بیدار می‌کند. آن‌ها را به نیایش صبحگاهی می‌خواند. مؤمنی که هوای نفس خود را دور می‌کند و به صدای خروس به گونه سرزنده‌ای بر می‌خیزد، اولین کسی خواهد بود که وارد فردوس می‌شود (خزایی، ۱۳۸۶: ۸۰).</p>	
<p>از پرندگان زیبایی است که در قالیچه خواف بافته می‌شود و از پرندگان در مجاورت محیط زندگی بانوی بافنده است. این پرنده به جهت راه رفتن همراه با خرامیدن مشهور است و نماد شکوه و زیبایی زنانه است و به عشق اشاره دارد (شوالیه و گریبان، ۱۳۸۸، ج ۴: ۵۲۴-۵۲۵). همچنین به صورت طبیعت‌گرایانه با رنگ بندی زیبایی بر قالیچه خواف نقش بسته است.</p>	<p>کبک</p>
<p>جزو حیوانات اهلی و بومی منطقه است که تداعی‌کننده طراوت و حرکت و زندگی در طبیعت است.</p>	<p>خرگوش</p>
<p>یکی از حیواناتی که در بین عشایر و روستاهای ایران دارای اهمیت زیادی است سگ است. نقش سگ را در قبایل پیشرفته، با قلابه آن می‌بافند و در سایر قبایل بدون قلابه بافته می‌شود و این حیوان نشانه وفاداری در بین مردم است. چرا که در بسیاری از مسائل و کارهای مربوط به عشایر سگ به انسان کمک می‌کند نقش یک سگ گله است که با خطوط هندسی بسیار ساده بافته شده است و در بعضی از نقشه‌های شهری شکارگاه این نقش همراه شکارگر یا بدنبال شکارگر طراحی می‌شود. سگ در دست‌بافته‌ها همواره نماد محافظت از گله و رمه است (شعبانی‌خطیب، ۱۳۸۷، ۸۰ و رک پایدارفرد و شایسته‌فر، ۱۳۹۰: ۱۹۹).</p>	<p>سگ</p>

(نگارندگان، ۱۴۰۰)

نتیجه‌گیری

زندگی بافندگان قالیچه‌های خواف در گذشته بر اساس دامداری بوده است بنابراین بخشی از نقوش پرکاربرد دست‌بافته‌های ایشان نقوش حیوانی است که در محیط زندگی و پیرامون آنان وجود داشته است. نقوش به‌کار رفته در قالیچه‌های مورد بررسی خواف عبارتند از: شیر، آهو، گوزن، سگ، خروس، نقوش مرغی، طاووس و کبک و طاووس که نقوش جانوری چون طاووس، کبک و نقوش مرغی به جهت زیباشناسی و توصیف باغ و بهشت در قالیچه‌های خواف کاربرد داشته است. نقش شیر و اسب به جهت تاریخی و اسطوره‌ای همواره در فرش ایران به‌ویژه به‌صورت گرفت‌وگير با حیوانات دیگر چون آهو و گاو و ... در دوره صفوی اهمیت داشته است که این نقش در فرش خواف نمادی از قدرت است و به‌صورت تکرار

چهارباره بر فرش بدون سابقه تاریخ گرفت و گیر در مجاورت نقوش مرغی کاربرد دارد. خروس به جهت سحر خیزی و نوید بخشی در آیین مهر و ادیان جایگاه مهمی داشته و در قالیچه‌های خواف نیز به صورت تکرار شونده به‌ویژه در طرح قالیچه مرغی دیده می‌شود.

نقش سگ در دست‌بافته‌های مناطق مختلف ایران کاربرد دارد و نمادی از محافظت از گله و رمه است. آهو نیز به جهت زیبایی در قالیچه سنگان بافته می‌شود گاه در مجاورت سگ که نمادی از زندگی روستایی و حرکت و طراوت طبیعت را نشان می‌دهد و گاه در دو طرف درخت زندگی بلوچی به نشان تدام حیات و محافظت بافته می‌شود.

طاووس علاوه بر ویژگی‌های زیباشناسانه مرغی کم یاب و مقدس است. خرگوش نیز در دست‌بافته‌های گذشته ایران در کنار سایر حیوانات بافته می‌شود و اشاره به باغ و بوستان دارد. نقوش حیوانی در قالیچه‌های خواف به صورت طبیعت‌گرایانه و با جزئیات بافته می‌شود و رنگ‌ها برگرفته از رنگ طبیعی این حیوانات در طبیعت است. برخی طرح‌های بلوچی چون مرغی و گاشه بند سفید به صورت هندسی بافته می‌شوند و بنابراین نقوش حیوانی نیز هندسی شده‌اند.

اهمیت نقوش حیوانی در قالی خواف تا بدان جا است که نام طرح برخی قالی‌ها بر اساس کاربرد فراوان نقوش حیوانی در ساختار ترکیب بندی طرح فرش چه ترنج مرکزی (تصویر ۱- طاووس، نام طرح: طاووسی) و یا اطراف ترنج در فواصلی منظم (تصویر ۲ و ۷- آهو، کپک و سگ، نام طرح: آهویی) و یا به صورت افشان (تصویر ۳ و ۴- نقوش مرغی، نام طرح: گل مرغی)، نام طرح قالی برگرفته از نقش حیوانی است.

فهرست منابع

- اشنبرنر، اریک (۱۳۸۴)، قالی‌ها و قالیچه‌های شهری و روستایی ایران، ترجمه مهشید تولایی و محمدرضا نصیری، تهران، یساولی
- احراری رودی، عبدالکریم (۱۳۸۴)، خواف درگذر تاریخ، تربت‌جام: انتشارات شیخ الاسلام احمد جام.
- پایدارفرد، آرزو، شایسته‌فر، مهناز (۱۳۹۰)، بررسی گلیم مردمان کرد خراسان، فصل‌نامه هنر، شماره ۸۳ و ۸۴، پاییز و زمستان، ۱۹۱-۲۱۰
- تناولی، پرویز (۲۵۳۷)، قالیچه‌های شیری فارس، ترجمه سیروس پرهام، تهران: سازمان جشن هنر
- خزائی، محمد (۱۳۸۶)، نقش نمادین طاووس در هنرهای تزئینی ایران، کتاب ماه هنر، آذر و دی ۱۳۸۶،
- دانشگر، احمد (۱۳۷۶)، فرهنگ جامع فرش ایران، تهران: سازمان چاپ و انتشارات یادواره اسدی

- ژوله، تورج (۱۳۸۱)، پژوهشی در فرش ایران، تهران: یساولی
- رحیم‌پور، شهدخت (۱۳۹۴)، بررسی جایگاه اسب از اسطوره تا تداوم نقش آن بر فرش، نگارینه هنراسلامی، شماره ششم، ۲۱-۳۶
- رشیدی، ریحانه، شکرپور، شهریار (۱۳۹۶)، بررسی تأثیرپذیری نقوش جانوری دیوارنگاره‌های خانه پیرنیا از قالی‌های دوره صفوی، فصلنامه نگره، شماره ۴۲، تابستان، ۸۳-۹۷
- شعبانی‌خطیب، صفر علی (۱۳۸۷)، فرهنگ نامه تصویری آرایه و نقشه فرش‌های ایران، قم، سپهر اندیشه
- شمشیرگران، شکبیا، پایدارفرد، آرزو (۱۳۹۸)، بررسی و تحلیل آیین میترائسم و دین مسیحیت، چهارمین همایش باستان‌شناسی ایران، آبان، ۱-۱۲
- شوالیه، ژان، گریبان، آلن (۱۳۸۲)، فرهنگ نمادها، ترجمه و تحقیق سودابه فضائلی، جلد سوم، تهران: جیحون
- صباغ‌پور، طیب، شایسته‌فر، مهناز (۱۳۸۹)، بررسی نقش‌مایه نمادین پرنده در فرشهای صفویه و قاجار از منظر شکل و محتوا، فصلنامه نگره، شماره ۱۴، بهار، ۳۹-۴۹
- صور اسرافیل، شیرین (۱۳۸۳)، برکویر سبز جنوب فرش خراسان، تهران: انتشارات احیاء کتاب
- فروغی‌نیا؛ مریم، برابادیان، آرزو (۱۳۹۴)، بررسی هنر قالی‌بافی در منطقه خواف و تایباد، همایش ملی فرش دست‌باف خراسان جنوبی، آذر، ۶۳۳-۶۴۶
- نیستانی، جواد (۱۳۸۷)، نمادهای گیاهی و جانوری در فرش ایرانی، ویژه نامه هنرهای دستی، سازمان میراث فرهنگی، پژوهشکده هنرهای سنتی ایران،
- هال، آلستر، لوچیک، ویووسکا (۱۳۷۷)، گلیم، ترجمه شیرین همایون‌فر و نیلوفر الفت شایان، تهران: کارنگ